

УДК 37 (091) (477.7)

**АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ
У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ М.О. КОРФА**

Попельнюх О.І.

*Харківський національний університет будівництва
та архітектури*

**АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ
У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ М.О. КОРФА**

Попельнюх О.І.

В статті розглядається роль нового типу народної земської школи М.О. Корфа. Розкривається значення школи як розвиваючої й виховуючої установи. Визначається питанням моральності, зокрема вчителя. Здійснюється цілісний аналіз не тільки моделі земської школи, а й поглядів М.О. Корфа на її організацію та роботу.

Ключові слова: народна школа, М.О. Корф, моральність, початкові класи, шкільна дисципліна.

**АКТУАЛЬНОСТЬ ИДЕЙ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ
В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ Н.А. КОРФА**

Попельнюх А.И.

В статье рассматривается роль нового типа народной земской школы Н.А. Корфа. Раскрывается значение школы как развивающего и воспитывающего учреждения. Определяется вопрос нравственности, в частности учителя. Осуществляется целостный анализ не только модели земской школы, но и взглядов Н.А. Корфа на ее организацию и работу.

Ключевые слова: народная школа, Н.А. Корф, нравственность, начальные классы, школьная дисциплина.

TOPICALITY OF IDEAS OF TEACHING METHODS IN THE ELEMENTARY GRADES OF N.A. KORF SCHOOL

Popelnyuh A.I.

The article discusses the role of a new type of folk county Korf school. The significance of the school as a developing and educating institution is explained. The problem of morality, the teacher's morality, in particular, is defined. The article focuses not only on the folk county school model, but also on Korf's understanding of its organization and functioning.

Key words: elementary grades, folk school, morality, N.A. Korf, school discipline.

Аналіз книги від М. О. Корфа «Русская начальная школа», задуманої автором як посібник для земських гласних і вчителів сільських шкіл, розкриває педагогічну спадщину М.О. Корфа як таку, що вміщує в собі аналіз минулого та спрямовується на майбутнє. Модель земської школи, а також узагальнення і теоретичне осмислення поданого матеріалу спрямовується на практичне застосування педагогічних принципів щодо нового типу народної земської школи.

Вже в передмові про мету і завдання своєї роботи, М.О. Корф з властивими йому публіцистичним талантом аналізує та яскраво описує дореформений період, коли після механічного навчання вчителя й заучування учнем основ рахунку та письма багато дітей не могли прочитати ані слова без пропису, провести простого розрахунку, що постійно вимагається життєвою практикою. Такий стан виховував нелюбов та огиду до школи. Саме проти таких явищ повстає М.О. Корф. Як першочергове він висуває завдання виховання і навчання, яке прищеплює любов до праці й любов до школи через поблажливу допомогу викладача. Педагог пише, що звертається з цією книгою до невмілих батьків і невідготовлених учителів, широко бажаючи врятувати долю вручених їм дітей і допомогти тим, хто навчає. Зменшити гіркоту учительського хліба – ось у чому завдання книги.

Звертається М.О. Корф і до нещасних учнів і учениць, яких б'ють за те, що вони не хочуть зріднитися з нудьгою, що не розуміють того, чого зрозуміти не в змозі. Педагог сподівається, що учні також від-

чують на собі вплив цієї книги й перестануть боятися вчителя, полюблять його, і школа або класна кімната, в яку їх заганяли стусанами та різками, зробиться для них відрадою.

Крім того, названий посібник писався вченим і з метою ознайомлення з ним і всіх тих, хто стежить за викладанням, тобто для опікунів шкіл, земських гласних, членів училищних рад та інспекторів народних училищ, які самі не навчаючи, можуть позитивно впливати на успіхи навчання. Відзначаючи необхідність доручення іноземного досвіду до справи народної освіти, М.О. Корф наполягає на внесенні певних, інколи вельми істотних, корективів у постановку шкільної справи, що й дає йому право називати «російським» створений ним тип народної школи. автор пише, що сільська школа існує в обстановці, що дуже мало схожа на ту, при якій трудилися німці, виробляючи прийоми початкового навчання. Отже, рідко трапляється нагода запозичувати у них що-небудь повністю, не видозмінюючи його відповідно до умов нашого побуту, не діючи самим на терені початкового навчання. Ось в якому сенсі названо початкову школу, про яку йдеться в книзі, «російською». Словом «початкова» автор бажав висловити, що в книзі йдеться про можливість дешевого навчання, в найнесприятливіших умовах того часу.

Як уже згадувалось, М.О. Корф з особливою увагою підкреслює необхідність осмислення практичного досвіду педагогічної діяльності. Він пише, що зміст книги витікає з життя, незалежно від теоретичної підготовки до справи. Як член Олександрівської повітової училищної ради Катеринославської губернії учений близько трьох років мав у своєму безпосередньому веденні більш ніж 40 шкіл, в яких навчалось 1700 учнів. За ці три роки ним було навчено до сита непідготовлених викладачів і відвідано щорічно кожную школу не менше двох-трьох разів. Таким чином, щорічно доводилося бачити восени більше 1500 учнів і стількох же весною, випробовуючи їх з усіх предметів початкового навчання і полегшуючи працю непідготовленого вчителя зразковим урокам в самій школі.

До книги ввійшли в переробленому і доповненому вигляді опубліковані звіти М.О. Корфа про училища, а також увесь масив переробленої автором педагогічної літератури і практичні прийоми, що здійснюва-

лися ним і раніше та закріплені в «Руководстве к обучению грамоте» (1867). Активний розпродаж сімнадцяти з половиною тисяч екземплярів книги протягом двох років дозволив автору говорити в четвертому виданні «Русской начальной школы» про те, що «досвід засновників і вчителів висловився за неї», а «запропоновані в книзі теорії відповідають реальним умовам життя».

Автори переконалися, що структура «Русской начальной школы» також відповідає новому типу школи, створеної О. М. Корфом, про що свідчать усі шість розділів з додатками. У них подані: плани і малюнки самої будівлі школи, розклади занять для двокласних і трикласних шкіл, зразки письмових вправ, список бібліотечних книг для учнів та вчителя, форми відомостей про училища й успіхи учнів, книга для відмічання присутніх і відсутніх учнів (праобраз сучасного шкільного класного журналу).

У першому розділі М. О. Корф розробляє оригінальну систему залучення селян, пробуджуючи в них зацікавленість до шкільного навчання. Він підкреслює, що освічені верстви суспільства мусять стати керівниками у справі народної шкільної освіти, інакше вони не мають права називатися освіченими людьми. Автор закликає до зближення з народом і злиття з ним в одну земську силу.

З практичного досвіту О.М. Корф робить висновок про меншість активних прихильників і супротивників та апатичність селянської більшості до питання про створення школи. Він закликає результатами (наприклад, протягом одного року), показати користь і необхідність відкриття школи на селі. Автор наголошує, що ставлення сільського населення до школи дуже часто залежить від переваг навчання, про що нерідко забувають ті, хто обурюється холодністю селян до училищної справи.

Сам факт грошових пожертвувань, чималих відносного прибутку селян, уже свідчить про те, що при правильній постановці справи вдасться закріпити первинний порив мас. На думку М.О. Корфа, у більшості випадків, витрати сільської громади на школу представляють жертву, і часто жертву не нікчемну. Готовність до жертви вже припускає деяку рішучість з боку жертводавців – досягти результатів, що купуються ціною жертви; а тому щонайперше і належить прихи-

лити народ до школи. У зв'язку з цим варто додати, що такий підхід просвітника підтримувався прогресивними педагогами, приміром, С.І. Миропольським. У статті «Учитель народної школи» (1872) він писав, що коли школу полюбить народ, він не залишить її напризволяще. Підтвердження цієї думки знаходимо як в інших авторів, так і в архівних матеріалах.

Виписуючи обов'язки опікуна й учителя, автор найперше підкреслює значення школи як розвиваючої й виховуючої установи. Це означає, що зробитися вчителем такої школи, тільки володіючи грамотою, замало. Заперечує О.М. Корф і практику залучення священика як народного вчителя, що широко дебатовалася в пресі. Указуючи на брак часу, що залишається у того від безпосередніх обов'язків, він залишає за ним тільки викладання Закону Божого. Це, поза сумнівом, з'явилося ще однією рисою нової земської школи, що звільняла її від схоластики та начотництва старого часу.

Детальне вивчення та аналіз роботи свідчить, що велике значення в поглядах М.О. Корфа надається питанням моральності, зокрема вчителя. Він зазначає, що особисті якості вчителя, а надто його моральність — одна з істотних умов, що стає основою для створення нової школи в селі, оскільки школа не тільки навчає, але переважно виховує. На думку педагога, вчитель має бути морально вищим за масу, піднімати її до себе добрими прикладами, а не пристосовуватися до народу і й потурати йому. Учитель не повинен брати на себе роль чиновника й начальника. Підкреслює М.О. Корф і значення гідної оплати праці вчителя та вчительки, які повинні одержувати фіксоване річне жалування, а не тільки за відпрацьовані місяці. Автор доходить висновку про те, що вчитель повинен увесь віддатися благородній справі навчання. І тоді школа гарними результатами незмінно викликати прихильність селянського населення навіть у тих місцевостях, де вона відкривається у вигляді спроби.

Педагог висловлює досить тривіальну, але одночасно новаторську по відношенню до початкової шкільної освіти думку, що «самий здібний і старанний учитель нічого не доб'ється в початковій школі, якщо йому не дадуть необхідних книг». Він наполягає на тому, щоб початкова школа вже при відкритті мала власну бібліотеку, яка як в методич-

ному, так і кількісному відношенні могла б забезпечити потреби учнів і слугувала для самоосвіти вчителя.

Не залишає поза увагою М.О. Корф й упорядкування шкільного приміщення, і підготовку училищного приладдя, входячи в детальний і діловий опис, наводячи в додатках до книги план шкільної будівлі. З позиції педагогічної доцільності, гігієни і здоров'я дітей ним детально аналізується теза про те, що споруджуючи будівлю училища, необхідно мати на увазі, щоб класне приміщення було світле, просторе й тепле. Піклується він і про зручність шкільних лав для учнів, і про кращий устрій класної дошки, а також про застосування у викладанні чорнила, паперу, олівців, пер і лінійок.

Педагог свідомий того, що через брак коштів і вчителів сучасна йому європейська система обов'язкового навчання в Росії неможлива й нераціональна. Тому М.О. Корф бачить єдиний практичний вихід: «Поставити справу так, щоб викликати якомога більше бажання до школи; такий шлях важчий, але надійніший».

Указуючи на об'єктивні перешкоди (раннє заміжжя, необхідність дбати придане вже з десятирічного віку), що стоять на заваді навчанню в народній школі дівчаток, М.О. Корф, все ж, наполягає на необхідності такого навчання. Оскільки основа освіти закладається в сім'ї, дитині, у якої будуть грамотні батьки, легше вчитиметься. Педагог переконує, що до тих пір, поки матері не будуть грамотними, письменність не може пустити міцного коріння в народі, адже сім'я і її обстановка дуже різко відрізнятимуться від усього того, що оточує дитину в школі.

На підставі переконливих фактів практичного досвіду М.О. Корф доходить висновку про доцільність одночасного вступу дітей до школи, про що повинні завчасно поклопотатися опікун і вчитель. Він вважає, що для успішного засвоєння знань діти повинні бути приблизно одного віку, а також визначає як оптимальний вік для вступу десять років, рекомендує раніше цього віку не приймати дітей до школи.

Серед обставин, що зумовлюють успіхи початкового навчання в сільській школі, яким М.О. Корф присвячує окремий розділ, він виділяє насамперед розуміння умов селянського побуту. Необхідно пристосовувати до них учбові програми і самі методи навчання, інакше

справа закінчиться тільки роздумами про варварство і неучтво і не принесе справжньої користі.

На думку педагога, вчитель щонайперше повинен ознайомитися з побутом батьків своїх учнів для того, щоб уникнути тисячі помилок при навчанні дітей. Бідність, необхідність залучення дітей до господарства як додаткові робочі руки, різночасність вступу до школи і прогули через відсутність теплового одягу і т. ін., нетривалість навчання, зумовлена природно-господарськими чинниками, – все це слід враховувати вдумливому педагогу-практику.

Як зазначає М.О. Корф, через відсутність домашньої підготовки селянські діти дуже відстають у загальному розвитку. Він пише, що можна сміливо стверджувати, що десятирічний син селянина, в більшості випадків, рівняється за розвитком шестирічній дитині, що виросла в забезпеченій сім'ї. Щоб збудити від відсталості й неучтва дитячу душу, педагог наполягає на тому, що нова школа повинна учити мислити. Треба починати з навчання грамоти, борючись із зубрінням, заучуванням і машинальністю мислення. Це головна відмінність нової школи від старої акцентується автором упродовж усієї книги.

Грунтуючись на практичному досвіді, автор говорить, що вчительські з'їзди статистичні дані про число прогуляних днів у різних школах свідчать, що *«чим краща школа, тим вона справніше відвідується»* (курсив М.О. Корфа). Виходячи з цього, він зазначає, що любов'ю і ласкою вчитель повинен привертати дітей до школи, прищеплювати до неї шанобливе і добре ставлення.

Зв'язок учбового часу з сезоном польових робіт обмежує навчання вереснем-травнем, причому в деяких місцевостях він скорочується на два – два з половиною місяці. Оптимальним терміном навчання, як показала практика, М.О. Корф вважає три роки. Таким чином, для навчання в початковій школі залишається біля шести-семи місяців на рік, по шість годин у день.

Особливістю народної школи є і практично повна відсутність завдань додому, інакше й шестигодинне навчання було би стомливим для дітей. Разом з тим, автор передбачає різноманітність занять, п'ятихвилинні перерви і дві години відпочинку в обідню пору. За пе-

реконанням педагога, це покликане сконцентрувати увагу дітей на навчанні.

Далі М.О. Корф акцентує увагу на тому, якої учбово-педагогічної користі можна досягти від подібної народної школи, яку навчальну програму і плани вважати оптимальними. Він формулює загальне завдання існування народної школи, в чому також яскраво виявилось його новаторство. Педагог переконаний, що завдання народної школи, як ідеалу, відірвано від місцевих умов, що на школу впливають, визначити дуже неважко: вона не готує ремісників або землеробів, а виховує людей. Тому школа повинна давати не спеціальну, а загальну початкову освіту, що необхідна всякій людині.

Разом з тим, роздумуючи про застосовність програми народної школи, поширеної в Європі, М.О. Корф на основі власного досвіду (обстеження більше 40 шкіл повіту) робить важливий висновок. Він переконаний, що програма повинна відповідати основному завданню початкової освіти: обмежитися таким викладанням, «щоб учні після закінчення курсу мали можливість за допомогою читання набувати корисних знань». Оскільки час викладання обмежений 18 місяцями, то в російській народній школі, на думку педагога, неможливо викладати географію, фізику, хімію та загальну історію, як це робиться, приміром, у Німеччині. Отже, необхідно зосередитися на доступності для учня книжної мови, виробити по можливості чіткий почерк, твердо засвоїти чотири правила арифметики, познайомити з масштабом і кресленням планів. Педагогічними прийомами при цьому слід вважати збудження допитливості, прищеплення навичок самоосвіти, синтез навчання і виховання.

На увагу заслуговують і новаторські для того часу роздуми М.О. Корфа про розвиток моральності в селянських дівчат. Для цього він указує на ряд актуальних педагогічних прийомів і методик. При цьому показовою є близькість висловлювань педагога традиції української педагогічної думки та філософствування, зокрема Г. С. Сковорода, який у своїх творах неодноразово підкреслював важливість життєвчення.

Як зазначає М.О. Корф, у самій школі безпосередньо на розвиток моральності в дитині діють уроки законовчителя. Їх мета – не тільки осмислити релігійні обряди, що здійснюються селянами несвідомо,

не тільки познайомити учня з історичними оповіданнями про життя Спасителя, учення й людей, що йому передували. Вони повинні, насамперед, навчити дітей жити так, щоб вони з честю носили ім'я християнина. Час, який учитель присвячує навчанню моральності, досить обмежений, проте школа розвиває в дітях спостережливість. Заняття без учителя і саме викладання прищеплює учням навички самодіяльності. Звичка дотримуватись найбільшого порядку в усьому, що оточує учня в школі, перенесена на його господарство і домашній побут, дасть найкращі плоди. Належна шкільна дисципліна, зігріваючи серце дитини ласкою і дружнім ставленням і розвиваючи її почуття, виховує в той же час у неї волю, пошану до закону й почуття власної гідності. Така програма виховання, запропонована М.О. Корфом, підкріплюється змістом класних книг для читання і свідомістю, що виховується всім ходом навчального процесу.

У зв'язку з цим слід зауважити, що гармонія освітнього й виховного начала взагалі посідає головне місце в педагогіці М.О. Корфа. Виходячи з цього, він зазначає, що перекіс як в один, так і в інший бік нашкодить учню. Дитина повинна сприйняти і перейняти навички самоосвіти і начала моральної поведінки, прищепленій в школі.

Проведене дослідження виявило, що серед новаторських прийомів, застосованих М.О. Корфом, є побудова всієї навчальної програми за принципом «від найлегшого до найважчого». Проте і тут педагогом були внесені корективи, засновані на факті, що багато учнів полишають школи після другого, а в деяких випадках і після першого року навчання, оскільки батьки, переконавшись в умінні дітей читати й писати, вважають на цьому програму навчання закінченою. Виходячи з цього, М.О. Корф пропонує розподілити учбовий матеріал за роками навчання таким чином, щоб кожен рік за наслідками навчання представляв самостійне ціле. Це дасть змогу залишити хоч який-небудь продуктивний результат для того учня, який покине школу раніше трьох років.

Як бачимо, широка освітня перспектива, акцентування на користі навчання в першу чергу самих учнів, детальний аналіз конкретної ситуації в народній освіті – ось основні моменти педагогічної програми педагога-просвітника, який намагається пов'язати вітчизняні реалії з традиціями світової педагогічної думки. М.О. Корф переконує, що

розподіл учбового матеріалу за роками навчання, так само як і вся навчальна програма школи, повинні витікати зі знайомства з обстановкою школи. Необхідно враховувати як потреби учнів, так і їх батьків, однак, не випускаючи при цьому з уваги педагогічних вимог.

Навівши детальний перелік знань і вмій для кожного року навчання, М.О. Корф зупиняється на тому практичному застосуванні одержаних знань, які селянин може використовувати в подальшому житті. Серед них виділяє читання та розуміння законодавства, свідому участь у роботі земських зборів присяжним засідателем, волосним суддею, членом сходу, членом земської управи. Важливим є також уміння скласти письмовий договір з працедавцем, розрахунок при купівлі – продажу, задоволення і духовний розвиток за допомогою книги. Таким чином, навчання в народній школі, навіть і з такою обмеженою програмою, приносило, за свідченням М.О. Корфа, величезну користь для народу.

Варто зазначити, що окремих розділ «Русской начальной школы» присвячений шкільній дисципліні та порядку класних занять. Стара палична педагогіка й напіввійськова дисципліна пригнічували особу дитини і принижували її моральне почуття. На противагу їм педагог пропонує таку постановку шкільної справи, яка припускає радісну участь школяра в усіх заняттях і хвиликах відпочинку. Грунтуючись на ряді наведених прикладів, М.О. Корф змальовує широку програму навчання, звертаючись насамперед до вчителя до вчителя, не тільки до його знань, але перш за все до його таланту вихователя. За глибоким переконанням М.О. Корфа, час розлучитися з паличною дисципліною і перейти до шкільної дисципліни, тобто до такої поведінки з дітьми, яка встановлює в школі бадьорість духу і прихильність до школи й учителя. Якщо вчитель відчуває себе нездатним на таке ставлення до дітей, то він краще поступить, обравши собі іншу діяльність.

Разом з тим, педагог зазначав, що для встановлення нової дисципліни необхідно не тільки вчителю змінити установки на навчання дітей. І батьки по-новому мають поглянути на процес навчання як на радісну, а не тяжку працю, від якої неодмінно потрібно ухилитися. Запроваджуючи в сільську школу нові принципи педагогіки, М.О. Корф виносить їх на розгляд російської публіки. Щонайперше він застерігає читача від хибної думки про те, що з ласкою і веселіс-

тю не поєднується порядок у школі. Педагог переконаний, що: досвід свідчить, що в школі тим більше порядку, чим бадьоріші діти, чим з ними краще обходяться, і тому, тим більшого морального впливу на учнів досягне вчитель».

Дослідження змісту посібника виявило, що показовим для педагогіки М.О. Корфа є прийом ставити питання всьому класові. Цим педагог навіть значно випередив, наприклад, сучасні розробки в рамках курсу «Логіка» для вищої школи України. (див. підручники з логіки). Учитель, пропонуючи питання, звертається до цілого класу, називаючи того учня, який повинен відповідати, вже після того, як питання задане. Тільки таким чином, переконаний педагог, можна виховати увагу в учнях. Якщо ж раніше назвати учня, а потім запропонувати питання, то буде зайнятий справою тільки один названий учень, а всі інші позіхатимуть. Разом з тим, критикує автор і так звану «болячку підказування», коли слабкі учні привчаються слухати підказки успішних замість того, щоб думати самостійно.

Отже, в цілому програма вироблення дисципліни в школі підтверджує новаторські педагогічні принципи М.О. Корфа, відданість яким він не втомлюється висловлювати. Педагог був свідомий того, що не страх і нудьга, а тільки любов до вчителя й піднесеність можуть створити успішних учнів і таку шкільну дисципліну, яка виховує. Увесь час, що проводиться учнем у школі, має щохвилини впливати на нього, розвиваючи в ньому почуття й розум.

За даними нашого дослідження, одне з чільних місць у роботі посідає питання, з якої мови починати навчання. Пропонуючи читачу відповісти на питання, з якою метою людина вчиться читати, позначивши дану мету як розуміння прочитаного, М.О. Корф заключає, що навчання грамоти слід починати з тієї мови, яка доступніша і яку легше розуміти. Виходячи з цього, він підводить до думки про те, що «читачу, ймовірно, не важко визначити, разом з нами, що слід починати навчання грамоти з тієї мови, на якій дитина говорить».

ЛІТЕРАТУРА

1. Корф Н.А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ / Барон Н.А. Корф. СПб., 1872. – 363 с.